

АКАДЕМІЯ

Жорж НІВА

ПАРКИ І ГОРОДИ ЄВРОПИ

Перед вами людина, яка має зі смиренністю і вдячністю прийняти почесне звання доктора найстарішого університету Східно-слов'янської Європи. Ця людина народилася у містечку Клермон-Феран, що в Оверні. Усі споруди в ньому чорні, через те що будівельним матеріалом для них слугувала лава згаслих вулканів гірського пасма Доом. Навпроти нашого будинку простирився муніципальний парк Жарден Лекок.

Цей парк відкрив мені таємниці рослинного світу й таїну шлюбу мистецтва і природи. У ньому був ставок, схожий на стручок квасолі, там я взимку катався на ковзанах. Перед мостом стояла середньовічна вартова башта. Це залишки замку родини Пуар'є, де народився Блез Паскаль. Із вікна вітальні можна було побачити гору Пюї дю Дом, на якій Паскаль провів свій знаменитий дослід з атмосферним тиском. У іншому кінці парку містилося ще більш загадкове місце – “ботанічний сад”, з його скляними обрисами, що ніби огортали височенні пальми.

Середньовічні руїни, ставок, зелений театр, ботанічний сад – парк мого дитинства був цілим світом, він зачаровував мене. Згодом я знову звернувся до нього, читаючи прозу Андрія Белого, Осина Мандельштама чи Марселя Пруста.

Війна 1939–1945 років, несподіваний потік біженців, єврейські сім'ї, що знаходили притулок у нашому домі, всілякі обмеження і продовольчі картки – усе це змусило мого батька, як і багатьох інших, завести город. Він був розташований неподалік Клермона, на протилежному кінці родючої рівнини Лімань. Город був оточений парканом, там росла квасоля і картопля. Але були там і квіти – флокси. Звичайно, цього малесенького городу не вистачало. Мій тато зникав кудись на велосипеді, потім повертався з мішком картоплі.

Город мого батька був схожий на “монастирський город”, добре укріплений, огорожений, як це вчувається у слов’янському слові *город*, у ньому разом росли квіти й картопля. Город був по-своєму чарівним, зовсім несхожим на парк. Там було добре ховатися, у ньому був мій власний малесенький городик. У той день, коли гестапо влаштувало облаву, одна пані, єврейка за походженням, яка переховувалася у нас, сховалася на городі за невеличким сараєм, і це її врятувало.

Нещодавно Францією пройшов надзвичайно сильний ураган і вирвав із корінням багато старих дерев. Дуже постраждала тераса Сен-Жермен у Лае (де народився Людовик XIV) і парк у Версалі (саме королю належала ідея створення цього парку, а Ле Нотр втілював її). До роботи взялися лісоруби. Сьогодні на місці старих посаджені нові дерева. Версальський парк і тераса Сен-Жермен знову стали молодими – це справжнє диво – Версаль знову став таким, яким його бачив молодий король. Людовик XIV не міг бачити того пишного листя, яке так часто з’являється у акварелях Бенуа. Сьогоднішній Версаль безумовно більше схожий на той, який бачив молодий король. Знову з’явилися молоді деревця, *парк in statu nascendi*, він тільки народжується, як сказав би Андрій Бєлий, – у процесі становлення.

Інакше кажучи – це чудовий проект пейзажної архітектури, проект у русі, у зростанні. Ніхто не знає яким буде кінцевий результат. Парк – це не Мінерва, що виходить з Юпітера вже озброєною. Парк Людовика XIV, з його фонтанами, балетами, менуетами, пишністю, властивою добі великого короля, почав поширюватися по Європі. Відень і Потсдам, Александрія у Білій Церкві і Петергоф – це теж парки, чудові проекти естетичної, соціальної, космічної організації простору. Шедеври рослинної архітектури, створювалися для урочистостей, свят, це було певне впорядкування світу, вони подібні до великих філософських систем зведених через нерівні проміжки часу філософами доби Людовика XIV, Декарт і Мальбранш, Кант і Гегель. Усе це телеологічні ідеї, які сходяться до одного центру, навіть якщо він залишається непізнаваним, як це ми бачимо у Канта. Архітектора парку і засновника нового вчення об’єднує те, що вони творять для вічності. Історик наслідує їм, і у свою чергу як каже Поль Рікер, “режисує інтригу”, породжуючи всеохопну оповідь. Оповідь Жуля Мішле – один із найпрекрасніших парків французької

мови. Найкращий російський парк створив Карамзін, а український – Костомаров.

Але людина живе, скоріше, зі свого маленького городу, аніж із парку принца, короля чи муніципалітету. У городі панує інша рослинна філософія, обмежена, прикладна, замкнена (вона відповідає російському слову *огород* чи українському *город*). Там панує бріколаж (кустарництво). Історики й філософи сьогодні, скоріше, практики бріколажу (кустарі) аніж “режисери інтриги”, скоріше, садівники, аніж творці парків.

Як ви знаєте, спочатку був садок, Сад, Едемський сад. Усі невеличкі сади у монастирях, а також ті, що зображували на фресках, мініатюрах та гобеленах з Анже, зі сценами Апокаліпсису – усе це ностальгія за втраченим Садом. Середньовічний “*Hortus conclusus*” відповідає нашому бажанню, оскільки поєднує в собі парк і город, у ньому живе краса. Стіни, що оточують його оберігають наше абсолютне щастя єдності рослин із порядком у світі. Але іноді сад залишається недоступним, і тоді поет блукає навколо нього. Наприклад у Олександра Блока цей Сад зветься: “солов’їний сад”. Альпійський сад є швейцарським зразком цього хронотопу Раю. У Женевському університеті, з яким пов’язані тридцять років мого життя, є чудовий альпійський сад – жива колекція усєї флори Альпів. На жаль, сьогодні його рідко відвідують.

Велика ботанічна пристрасть педагогічної і пішої Європи потроху згасає. На жаль, тепер юрби європейців тягнуться до Дісней-ленду, його замків, садів та ілюзорних атракціонів. Номо *botanicus* – вимерлий вид людини. Набоков, із сачком у руках і металевою коробкою через плече, більше не блукає схилами над Женевським озером, поблизу Монтре. Його метелики займають кілька десятків просторих шухлядок у палаці Рюміна (Пале де Рюмін), що російський князь Рюмін подарував місту Лозана. Наука про метеликів, лерідоптерологія і ботаніка – ось два хобі джентльмена, який любив ходити пішки.

Город: хто не знає яку важливу роль він відіграв для виживання пересічних громадян СРСР, країні великих колективістських проєктів. Ця дорогоцінна “присадибна ділянка”, “приусадебный участок” дозволяла людям вижити і зберегти зв’язок із землею. Оскільки, хоч як це парадоксально, комуністична країна (тобто країна спільної власності) виховувала в людях абсолютну зневагу до спільного простору і

до найбільшого “спільного знаменника”, який маємо ми, люди – це планета Земля.

Едгар Морен – соціолог і візіонер, каже, що сьогодні залишається тільки одна метафізика, єдина велика спільна мета – врятувати Землю. Рятуймо Землю, об’єднаймо зусилля наших державних мужів і екологів-дисидентів, що так лютували на конференціях у Кіото та у Порто Алегре (між іншим Японія і Бразилія полонили мене своїми садами), але не забуваймо про маленький клаптик землі, *hic et nunc* (тут і тепер), під нашими ногами.

Відомий вам історик Дмитро Лихачов написав чудову книгу “Поезія садів”. Польський історик Вужняковський показав як у XVIII столітті був відкритий альпійський пейзаж. Адже свою історію мають не лише парки і сади, а й пейзаж. Нам важко уявити, якими бачилися його власні лани, селянинові Лотарингії, якого зобразив художник Ле Неп. Нам легше аналізувати сприйняття неба Руїсдаелем, чи бачення руїн славетним Убером Робером, у якого геніальний петербурзький поет кінематографа Олександр Сокуров запозичив пейзажі для елегії “Робер”. Нам дещо відомо про те, як Вольтер вів господарство у своєму маєтку в Ферне, поблизу Женеви, але на території Французького королівства, він замовляв рідкісні сорти троянд і довіряв своїй племінниці мадам Дені підрахунки прибутків з його земель.

Сьогодні мільйони людей проводять частину свого життя під землею, бачать дерева у залізних клітках, або на похилому даху нового кафедрального собору в Еврі (це єдиний собор побудований у Франції за останні сто років), а бретонський ліс знають за декораціями Броселіанського лісу в Дісней-ленді. Звичайно, парки залишилися і запрошують на свято прогулянки, але у нас немає часу, щоб пішки обійти Версаль – спочатку спуститися уздовж Великого каналу, потім повернути до палацу Великий Тріанон, що стоїть прямо серед лісу, потім поринути у неокласичну затишність Малого Тріанона, нарешті дістатися до місця де заховалася невеличка ферма, де жила, ховаючись від усіх Марія-Антуанета. Мобільний телефон міг би вже не раз перервати цей магічний шлях – від палацу до хатини, який є оберненим до хронологічного, що йде від селянина до принца.

Західна людина прямує до неонові агори, гіпермаркету, супермаркету. Ось де вона кружляє з возиком для продуктів, ось де вона розчулюється, дивлячись на азалію у клітці, чи

мініатюрний городик. Але французький філософ П'єр Сансо вчить нас, що треба також любити ці нові "стежинки" Номо *hypermercantilus*-а. Любити їх і блукати цим світом, що втратив реальність, і у якому природа стає невеличким біотопом, виставленим у вітрині магазину. Цей же філософ, у добу галопуючої швидкості віртуального світу, світу який інший філософ, Поль Вірільйо, аналізує у мало не апокаліптичних категоріях, цей же філософ, П'єр Сансо у своїй книзі "Про гарне використання неквапливості" закликає нас до нового дисидентства, виголошуючи хвалу неквапливості. Неквапливість – ось що є спільного між парком і городом. Вони вимагають нашого часу. Для прогулянок у парках – небагато, а для городництва – чимало. Ніхто не може замість мене пройти парком, якщо я хочу зрозуміти архітектуру рослин, неба і людських кроків.

Але ж, зауважите ви, інша людина може замість мене доглядати мій сад. Економічно – це вірно, з точки зору поезії – ні. Якщо я ніколи не працював на землі, то як я можу зрозуміти пастернаківську магію саду: "У нас весною до зари / Костры на огороде / Языческие алтари / На пире плодородья". Це вірш про Переделкино із циклу "садових" віршів збірки майстра "*Сестра моя жизнь*". Особисто мені він нагадує перший образ, що залишився від зустрічі з живим поетом. А також тривірш Пушкіна "*В начале жизни школу помню я*", де йдеться про інший сад, парк у Царському селі, двозначність його античних статуй вразила юну душу поета: "Средь отроковья молча целый день / Бродил угрюмый – все кумиры сада / На душу мне свою бросали тень". "В саду где стужей веет от земли", Верлена, блукають привиди, що колись були богами. Буває сад-спокусник, язичький спокусник – як у згаданих віршах Пушкіна, і місце Страстей Христових, які починаються з арешту у Гефсиманському саду. Це сад болю, що вінчає цикл віршів *Доктора Живаго*, і який ми знаходимо у "*Палімпсестах*" українського поета Василя Стуса:

У Гефсиманському саду, віддавшись самоті,
Я з жалем жалений бреду, згубивши всі путі¹.

Пані та панове, культура – це перехід через сад, це "елегія переходу", говорить Олександр Сокуров, саме так він назвав

¹ Стус В. Вечір. Зламана віть. – К.: Дух і літера, 1999. – С. 183.

свій останній фільм, який складається з трьох подорожей: перша - на слов'янський Схід, мовчазний і містичний, з його магією Валдайських пагорбів, друга – у McDonalds, залитий світлом неонових ламп, де стоїть галас і лунає музика, третя – до маленької Голландії, у яку вже встигла проникнути гарячкова західна семантика. Та в музеї Роттердама камера входить у картину Саенредама, у голанські інтер'єри і сади XVII століття і знаходить у них святість життя.

Я пройшов зворотним шляхом – із Заходу на Схід, до спокою Валдайських пагорбів, до Києво-Печерської Лаври, і цей шлях привів мене сюди, на це місце, що бачило високе знання і жорстоке переслідування. Я недостойний цього місця, але водночас щасливий.

Мені здається, що я, у свою чергу, входжу у символічний сад поета і мудреця Григорія Сковороди, у “Сад божественних пісень”, сад, що не знає язичницької спокуси і сповнений радісного співу:

Возлети на небеса, хоть в Версальские леса
Вздень одежду золотую
Вздень и шапку хоть царскую
Когда ты невесел, то все ты нищ и гол...

Я радий прийняти почесне звання, що дане мені у храмі знання і мудрості, яким є Києво-Могилянська Академія. Я глибоко вдячний. Для мене це велика честь.

Переклала з французької Світлана ЖЕЛДАК